

KISS FERENC

A lehetetlen képviselőjében

Epp egy éve, hogy meghalt Nagy László. Úgy temettük, mintha a napot vettük volna el. Valakit, akit egyszerre hihettünk királyfinak és testvérünknek. Egy nemzet, melynek ama legelső László óta nem volt szíve szerint való hercege, álmai-
nak evilági inkarnációját szerethette benne, legjobb-maga kontinuitásának bizonyos-
ságát. Hosszú évek óta talán ez a gyász volt az egyetlen közös érzület, melyben
találkozhattak, akik bíznak még egy vitán felüli példa lehetőségében. A mű itt ma-
radt, s azóta is kegyelet övezi. Kijár neki, de nincs ráutalva, problematikáját maga
fedte fel, tanulmányom címe erre utal. Kritikusai végül már csak attól féltették,
hogy rákövül az erkölcsi szigor, emigrációra kényszeríti a szegénylegénydac. A költő
végzetesebbnek érezte a bajt: „Verssorok, verssoraim / ti lehetetlenbe kapaszkodók /
ti is akár a katonák”. A *Hószakadás a szívre* című költemény pusztulásvíziói kez-
dőnek ezzel a hasonlattal, s ezzel is zárulnak. A hasonló című film katonáira kell
gondolnunk, az iszonyú küzdelemre, mely a kontinens arányú vörös meddőhányó
omlatag lejtőjén zajlott.

Hogy a Nagy László-i vers, s az általa képviselt magatartás léte vált nehezebbé,
zorddá, mely kír a közegből, utolsó kötetéből lépten-nyomon kiütközik: „Susognék,
mint a hóesés — írja az *Elvarázsolt kastélyban* —, de nem, az új szívek célzatosan
megítélnének. Ordít a költő, gúnyolódik a költő a fekete luk szemszögéből.” A gon-
dolat, hogy a vers magas szerepe vált kérdésessé, s a szórakoztató ipar vonzásába:
ebek harmincadjára került, alapgondja: „lehet, hogy a verstől búcsúzom el, tán
jobb / ha a fekete tölgyből gombokat esztergálok, / leszel térdtől torokig ékes”.
(*Számadás egy pillanatról.*) De túl a Nagy László-i vers helyzetén, ebben a kötetben
minden érték, s első helyen maga az élet is a *veszendőség* előterében, a pusztulás
pillanatában válik versüggé. A hó, a tél, a fagy régi építőelemei Nagy László szim-
bolikájának. Értelmüket most a mész, a meszesedés képzetei terelik határozottabb
irányba. A versek hősei szinte valamennyien — Balassitól Latinovitsig — egy mélt-
atlan világ áldozatai. Fényüket üszök, füst, hamu és csend közegében érzékeli a
költő. A „fejfaállító” költemények egész ciklust alkotnak, de a személyes halál közel-
sége is folyton kiüt a versek alkatán. Uralkodó élménye tehát Nagy László utolsó
kötetének, sajnos, most már így is fogalmazható: költészete utolsó periódusának.
Ennek természetét, *versbeli szerepét* kell hát mindenekelőtt áttekintenünk, hogy más
kérdésekről, így a Nagy László-i magatartás és a vers helyzetéről, s költészete egé-
széről érvényes képet alkothassunk.

A legelső, ami azonnal szembeötlik, s ami egyszersmind a legfontosabb is, hogy
a versekben felrémelő halál s a hozzá való viszony Nagy Lászlónál is, akár Adynál,
igen összetett, másfajta élményekkel és érzésekkel összeforrtan jelenik meg. Van,
amikor a megcsúfolt virtus végső fizetsége (*A jó vitéz vesztesége*); van, amikor az
áldozat méltóságát s a hőhér kontárságát példázza (*Kérés, nem teljesítve*). Balassi
Bálint lázbeszédében a szemét ellenfelekkel benépesített szintér feladásának alkalma.
Világvégi orom, egy halálra gyalázott végvári Szent György exodus előtti vissza-

nézésének magaslata, a fenség és a megvetés pódiuma. A *Vallvadirban* a védtelenség, az őszinteség, az esendőség szomszédságában (*Így írlak versbe*) a varázsló tehetőség veszedelme. A *Zöld sátor elégiája* a szerelem megváltó hatalma felől perel a személyes, a kozmikus meszesedéssel ráköszöntő mulandósággal. Az *erdéli asszony keze* című versben a kacér szerelem társeleme a halál, a *Bagolyasszonykában* egy rejtelmes orgia végső maradványa. — Ezután új ciklus jön (*Műtét Anyánk szemén*), s benne új összeszővődésekkel a pusztulás képei. A *Ház a Zöld Angyal* új változata ríkató játékkal, a végtelenbe fölzálló önbizalom helyén a kifosztottság és lehullás fájdalmas, keserű mozdulataival. A Korniss-kép ihlette *pásztorRablók* betonba rögzítve, tehát menekvésre képtelenül játszanak vigasságos halált. A *Császármetszés* a perzsabunda gyilkos eredetének aktusát avatja a jövő elherdálásának metaforájává, s közben egy régi sértést is — „bak-szagú gárda” — fölpanaszol. A *Szólítlak, hattýú* halalos sebzettsége a népköltéssel való kapcsolat megvallásához terem olyan társos pillanatot, amilyenben egyszer József Attilához fohászzkodott. Akkor a reményért, most az életért. Csont és üszökképzetek uralják a Berzsenyihez, Aranyhoz beszélő versek zárószakaszait is, de egyikben a mába idézett előd csak férgekkel hadakozhat, tehát a méltatlan küzdelem keserűségét példázza (*Berzsenyi szólítása*), Arany János csöndes, szemérmes és konszolidált alakjával szemben pedig egy dionüoszai természet önérzete tüntet, s beszéli ki a maga halállal sem szelídíthető vad eposzát.

A többféle tartalom társulása mindig a viszonyt is érinti. A Korniss-ihlette vers térdig betonba öntött vigadozásában, a látvány-interpretálás színjátékában a kifejezés öröme s a pokol esélyének komor tudata is megtestesül. Az Aranyhoz intézett versben pedig tisztelet, elkülönülő irónia, s az egész viszonyt, versürügyet devalváló halálsejtelem zavarba ejtő elegyüléssel avatja szivárványossá a vers érzelmi szövevényét. A fekete akkordokat a képzelet mindig felbontja, ahogy a folyton változó versbeli viszonylatok kívánják.

A *Fejfák* című ciklus szempontunkból, tehát a halálélmény társulóképessége, „mobilitása” szempontjából különösen tanulságos, mert ennek, tágabb értelemben, valamennyi darabja sírbeszéd. S mégis mindenik a költőiség új és új minőségeivel lep meg. Nem csak azáltal, hogy a halott emberségének, sorsának sajátos arculatát is felidéz, de a viszony is annyiféle, ahány embert a költő temet. S ez meghatározza a hangvételt, a versbeszéd természetét, néhol még a vers tipográfiai alakját is, s ami a legfontosabb: a gyász áramába vonható ügyek, emlékek, események körét is. Az *Árvácska sírverse* s a *Nunuka sírverse* például egyaránt a halottat beszélteti, régi falusi temetői sírfeliratainak modorában, s mégis teljesen eredeti módon. Akár a szaploncai vidám temető fejfaképei (látta s csodálta őket Nagy László is), csak itt a beszédből kirajzolódó sors líraisága karakterizál. Az *Árvácska sírversében* a vers külső képe is az álmodó árvaságot hangsúlyozza; „ítéletes játék” — írta róla Naplójában. A *Nunuka sírversében* is itéletes metaforákat forog ki minden periódus, s hozzá a foglalkozás ártatlan szavaiból állnak össze ezek a sorsra utaló képek, gondolati meglepetésekkel feszítve a monoton ritmust, egyfajta játékossággal is ellenpontoszva tehát a gyászt, de ezt a rendkívül finom műveletet mégis inkább a részvét hangolja egységbe s ez intézi a legendásítás csöndes varázslatát is.

S ha e rövidke verseket vizsgálva az árnyalatokban érzékeljük a haláltudat árnyékába került lélek *szabadágát* (ami ebben az összefüggésben elsősorban a zárt-ság, merevség, gépiesség, rutin, fásultság, hisztéria ellentéteinek gyűjtőfogalma), a Simont és Latinovitsot elsirató költemények *arányaikban* is a teremtés képességeit demonstrálják. Halottsiratóban a teremtés képességeit! Szándékosan ismétlem ezt a „képtelenséget”, mert valójában nagyon is törvényszerű fejlemény. Aki jó ügyekért él, tartalmas és gazdag kapcsolatokban, azt a halál sem foszthatja ki.

A Simon-búcsúztatót többen is méltatták már, máshol még én is visszatérek rá, mert azt hiszem, az utóbbi évek legnagyobb verse. Ebben az összefüggésben, a haláltudat, a halálélmény Nagy László-i lehetőségei felől nézve is döntő jelentőségű. Elsőrendű példa arra, hogy a halál személyes közelsége, miközben lesújtja, megdermeszti a költőt, s benne önmaga törekénységének baljós előérzetét felerősíti, ugyan-

akkor milyen titáni küzdelemre képesítheti. Ha csak anyaga felől nézzük is: jelen van benne a gyász testi-lelki, még névtelen, s nem enyhülő gyötrelme, egy jóvátehetetlen mulasztás bűntudata (1. rész). Aztán a külön-gyász létjogának érvei, s köztük a legsúlyosabb: azonosság a legnagyobb értékek vonatkozásában: „mert mind megölnödünk, s lehervadva elhal az idea is”. Aztán az orvosolhatatlanság keserű gondolata, majd a halott barát világa: a gyermeké, a politikusé, a költőé, a férfié. Képekben villan fel a versírás napjainak néhány tárgyi mozzanata, az áradó Duna, az aratás, s ezután újra a gyász állapotának képei jönnek, a halott barát megrajzolásával kiküzdött sovány vigasz, hogy ezt is elfedje a kézfogás elmulasztását bűnné örökítő halál tényének az eddigieknél is szigorúbb rögzítése (2. rész). A 3. rész minden periódusa a temetés egy-egy mozzanatát idézi olyan rendben, hogy az első sor konkrét tényszerű látványára a második tágasabb, sorsjelölő érvénnyel próbál vigaszt találni.

Szándékos ez a leltározó eljárás, mert a *teremtés* mozdulatai innen, a „nyers-anyag” felől talán jobban tettenérhetőek. Hogy mi mindent végez el, old meg már az első rész is, oldalakon át lehetne elemezni. A litániaszerű ismétlés önmagában is végtelenné és szünettelenné avatja a virrasztást, a kérések a halállal perlekedik, de a beszélés személyes értelméért is: csak hallhatná még a halott! Az alázat, a bűntudat mikor megtorlásra buzdítja, kéri a halottat, — „a torkomnak te essél (...) pacsirtás kézzel fojts meg engem, testvér!” — azt is kifejezi, hogy a halál eltörölte a volt civódásokra érvényes jogrendet, más síkra emelte a viszonyt, s azt is, hogy a harag úgy intéztessék, ahogy családon belül (parasztok közt) szokás, ahogy a *Pacsirtaszó* költőjével kellett volna. Ily módon a litániaszerű folyamat látszólagos monotonája mögött küzdelem, poétikai értelemben győzelem zajlik le: a „hütlén Drágálátos” attilás szemrehányásától úgy ér el a „testvér”-ig, hogy semmit sem magyaráz, csak virraszt, s a „testvér” mégis megrendítően bensőséges hitelfű. — Önmagában is megállna ez a rész, de az egészben is fontos a szerepe: alap a második tételben kibontakozó vallomáshoz. A „külön-búcsú”-hoz, melyben épp az a varázslatos, hogy nincs benne semmi nekrológszerű méltatás, siratás. Nagyon is ridegen indul: a sír és koporsókészítéshez szükséges méregetés képzeiteiből szövi a megmértésnek kitett védtelenség képeit, ezekhez a maga mérlegét, a maga nagyobb gyászát. S mikor ennek közösségi okát is megnevezi („s hagyd, hogy dühöngjek a gyászban kétféle kórság miatt, / kétféle rágó ráksúlyt leszorítsak átok alá, / mert mind megörlődünk, s hervadva elhal az idea is, / ha túlteng a méreg, ha e létben megromol a Máj”), s szorosan a Simont elpusztító betegség fogalomkörében maradva, — olyan magaslati pontra ér, ahol megmaradni s ahonnan továbbjutni nagy költőnek is csak kivételes ihlet jóvoltából, „kegyelméből” sikerülhet.

A hangváltást, melyhez a költői ösztön itt folyamodik, tanítani kellene. Legszembeötlőbb, hogy a nagy lélegzet reflexének, a lét-távlat ösztönzésének: a retorika vonzásának nem enged. Az átokra emelt kéz lehorgad, a tehetetlenségtudat józan-sága és keserűsége visszatalál a végtelen gyászt intonáló alapmotívumra. „Most mit tehetünk visszafele? Hüppögve a rosszból a jó / felfűzhető gyöngynek a gyászban, három nap, három éj — / szakad lágyan az ég, szereti a hazát az eső, / nyúlful-puha ütése alól elfordult a költő örökre”. S ehhez kapcsolódva, e grammatika medrében jönnek a költő élettájjait, színtereit idéző képek, amelyekből szintén „elfordult”. Újabb költészetünk talán legértékesebb képei. Valóságos tájak, egy mozgalmas élet jellegzetes színhelyei, de beléjük oltva öröm, bánat, remény, szerelem, narkózis, esendőség, s mindez Simonra vallva, sőt simoni arányokban — de egy percre se merevedve portrévá, hanem az „elfordult” állítmány határozójaként, tehát az élet-, jellem-, személyiségrajz egyetlen lüktető mondatban, a *meghalás* tartalmaként bontakozik ki. S ha azt hinnők, a szerencsés grammatika jóvoltából, akkor azonnal és ismét szembeötlő a gépiességtől való irtózás, vagyis a „lédzög élelenség”-et szolgáló arányérzék csatlakoztatás biztonsága. Felsorolásaiban minden új elem meglepetés: kontraszt vagy váratlan távlatnyitás, triviális és magasztos, tündökletes és tárgyyszerű részek hullámverése — mégis mikor új tetőpontra ér („elfordult verseitől, / emlékeitől, jövőtől, a stressztől, a boldog pohártól, / el a mosolyától, a hazától —”), akkor

itt, a sor közepén megszakítja a sorolást, s visszavált a régi, e szakaszhoz átvetető fordulatra: „szakad lágyan az ég...” S néhány sorral lejjebb, mikor riadtan veszi észre, hogy maga a halál is sír, ezt az önmagában talán teátrális képzelgést a köznapiság és természetesség ilyen bensőségesen gyermeki egyszerűségével ellensúlyozza: „Meghalt kalapod is, Pista, mert meghalt szemedben a kék”. (Az olvasó nem tudhatja, hogy Simon és a kalapja mennyire összetartoztak, Nagy László Simonról való legelső emlékeiben is, hogy Nagy László sosem hordott kalapot, s így köztük a kalap-nak személyes jelentése lehetett, de az idézett verssor bensősége ilyesmit is sejtet, s többet is ennél.)

E második rész zárósorai egy régebben rajzolt Simon-portré javítgatásának mozzanatait idézik (ez jelent meg az ÉS-ben Simon halálakor), s ebben a tények „felemelése”, átlényegítése ismét egész sor készséget tesz tapinthatóvá. Mindenekelőtt a kapcsolásra hívnám fel a figyelmet: ahogy visszavált a legelső motívumra („Három nap, három éj —”) s ehhez köti a képpel való küszködés mozzanatait. Egyszerre szerezvén így a mozzanatoknak konkrét indokolttságot, az alapotívum visszatérésének alkalmat. E műveletet aztán a ráutaltság s a megőrizhetés akaratával mélyíti el, s az ily módon felgazdagított munka, s eredménye: a Simonra valló kép, miközben egy tárgyiasabb, mellékesnek tetsző részletet iktat a vers áramába, a gyász viselésének köznapi mechanizmusát is ábrázolja, mozgalmasságában a virrasztás és e verssel való vajúdás állapotát. Egészében új képsorral gazdagítja tehát a verset, de minden ízében az élő organizmus törvényei szerint vissza is üt az előzményekre. Legerőteljesebben éppen a portré elkészültével megfogalmazott „eredmény” elégtelensége révén: „csak nézel, csak nézlek, ennyit elértem”. S ez a csendes szembesülés a maga végtelen szomorúságával a gyász betetőzését involváló végszó is, visszakapcsolhat a vers általa a legelső részt feltöltő büntudathoz, de távolról sem pusztán ismételve az önvádat. A „kötés” szétbomlásáról szólva visszaüt az élet és idea megőrlődését kibeszélő korábbi sorokra, a kézfogás elmulasztását rögzítő képek a megosztottságot okozó sátáni helyzet minősítésével terhelik a vétek orvosolhatatlanságát, a gyász kegyetlenségét, tartalmában a sorsszerű jelentést erősítve fel:

*Csak ennyit, mert két jobbkez férfiügyét, az oldást, kötést
elnapolta sorsunk, áthúzta végleg a halál. A kötést,
amire képes a sértett zsvány is, ha zsandár meg dögvész
paripázza az erdőt. Marad az állókép immár örökre.
Nézel csak, nézlek, míg Pest-Buda meg a Bakony fölött
falvédőjét a Sátán kivarrja, két galamb: levágott kézfej,
nem érhet össze, s röhög a zöld levegő, marad a vétek,
hamu pereg rám és rád is egy zsákból három nap három éj.*

Itt, a befejezés felé közeledve nemcsak súlyosodik a vers, de megsűrűsödnek az életmű egészére utaló vonatkozásai is, sőt a levágott kézfej galambszárnyakat idéző képe a kötetben összefényképezve látható Kondor-rajzok intencióját, sőt a *Boldog-ságtörödek* című Kondor-kötet borítójának emlékét is a vers erőterbe vonja.

Ezzel a külön-gyász drámája lezárult. Az utolsó rész már maga a temetés. Annak mozzanatait tölti fel s tömöríti olyan tömbökké, hogy minden sor egy-egy rög lehul-lásának komorságával hat. S ezzel felesel, vigasszerű fellebbezést hirdet a következő. Mondatnyi gyászbeszéd, méltató sírfeliratok ezek, kitartott hangmenetű hirdetések a semmi akusztikájában. A periódusok is inkább szétartanak, mint össze. Ezt el is tervezte. Gyakorlatával ellentétben, e rész felsejlésekor már megvolt a zenei képlet, amelyhez igazodott: egy trochaikus és egy jambikus jellegű sor sémája, s „Ezek válaszolnak egymásnak, a felső magas, az alsó mély, (ha lehet)”. (Napló, 1975. júl. 28.)

Tehát így:

—U|—U|—U|—U|UU—
U—|U—|U—|U—|U—|U

A megvalósult szöveg metrikája persze nem ilyen gépies, de a két sor széttartását, szárnyaszegett lüktetését az ellentétes lejtés mellett a rímtelenségük is erősíti. S így módon a jobbára konkrét trochaikus sor s a reá felelő, képeit tágasabb ívre feszítő, vigaszt kereső második sor viszonya mellérendeléses, a mondatok is elejtik egymás kezét, a sorok párbeszédében gyász és vigasz úgy elválnak, hogy végül feloldás helyett megszakad a vers.

- Zöld oromra áll a gyász, a ravatal.
- Helye majd zeng, ha ő a mélybe tért is.
- Áll az őrség, néma síp-sor, feketén.
- Torok a sír, a kütnél harsogósabb.
- Sóvirágos hőség ma a sisakunk.
- Harangjai is megizzadnak érte.
- Hő-redősen szüzek melle közelít.
- Majd látogatják hatyúai a télnek.
- Mellek tolnak lábfejehez koszorút.
- Pályázik ő a végtelen körökre.
- Edes földje, ime, fűrjes, gabonás.
- Kiárad szökecske minden évben.
- Lát a szem körökkel hímes levegőt.
- Madárfiaknak osztja már a télket.
- Zárva láda-éjszakába — iszonyú.
- Kölykök szeméből néz a szemfedőre.
- Vésve, festve végzetének betűi.
- Ha bátor vagy, kapard le körmeiddel.
- Mélyen, mélyen zord vegyészlet muzsikál.
- Emeld kezed a romlás angyalára.
- Napban napfolt, gyász a vérben feketül.
- Három nap, három éj kevés a gyászra.

A beszéd tehát inkább megszakad, mint lezárul. Így is csoda, mivé lett a versben, amit a Napló így rögzít: „Fél kettő körül Bazsiba értünk. Előtte sokáig láttam a Somlót. Őrséget álltunk a koporsónál irtó hőben. Szóltak a trombiták. »Szerettétek a népet és meghaltatok«. A koporsó hátsó végénél áll sírva és összetörve Mészáros István, az orvos, a halott barátja. Szembe velünk a család. A Pista fiacskája (15 éves) szüntelen sírt. Őt sajnálom legjobban. Nagyon szeretheti az apját. De ő nincs. A temetőben hőség. Teljes körben (...) eperfák. A helybeli kölykök onnan figyelték a ceremóniát. A trombiták árnyékban. Verejtkeztem és nyöszörögtem”. (Napló, 1975. júl. 10.) Az utolsó részben elsősorban ebből az anyagból dolgozott. Az előbbieken is betervezte a tájat, az áradó Dunát, az aratást, „Simon ősparlagjait”, címnek is ezt szánta: Tájékpé koporsóval. (Napló, júl. 12.) A befejezést azonban „kegyetlen szikár”-nak tervezte (uo., júl. 13.), s érezte, ehhez „kell a látvány, érzékletesség, kísérllet a vigaszra, mégis feloldhatatlan gyász. Minden sor befejezi önmagát”. (Uo., júl. 28.) A végére pedig egy kemény és szép refrénsort tervezett. (Uo., júl. 26.) Azt hiszem, ez csak részben sikerült, de talán ez is a gyász feloldhatatlansága okán történt így.

Más verseinek tökéletessége fölül is igazolható, milyen tudatosan, a mesterség milyen szigorával és találmányosságával valósította meg, amit eltervezett. E versre vonatkozó feljegyzéseiből azonban dokumentálható is, hogy akár egy nagy zene-művet, tervezte el a „tétélek”-et, azok indulatmenetében szikárság, gyöngédség, keménység egymást váltó rendjét, folyamatát, a megvalósítás tárgyi anyagát, a ritmus zenéjét. Bizonyára a képek erejét is, de erről nem beszél, ahogy nem tervezhette be a spontán és mégis törvényszerű motívumismétléseket, a képek meglepetéseit, a sokfelé utaló vonatkozást, az érzelmi, gondolati szintváltásokat, s az ezeket bekötő kapcsolások természetességét, a dikció egységén belül a változatosságot eredményező tagolás szervességét. Egyszóval: a többletet, amit a rendkívüli ihlet s az általa felzaklatott, mozgósított tehetség kiszámíthatatlanul teremteni képes. S aminek ered-

ményeként megszületett az alkotó szellemet a maga pompás teljességében, rugalmaságában demonstráló költemény.

Továbblapozva az utolsó kötetet, új versek egész sora szolgálhat még tanulsággal arra, hogy Nagy Lászlót mire sarkallja, mire teszi képessé a halál közelsége. Ha Simon halálának élménye egy testvéri pör feloldhatatlanságának dramaturgiája szerint alakult, s zaklatta fel múlt és jelen e pörre kényszerítő tartalmait, a Latinovits-siratónak (*Gyászom a Színészkirályért*) a tehetség és bátorság, a rendkívüli jelenség ellehetetlenülése miatt támadt heveny megrendülés a szervező elve. A Simon-búcsúztató személyes rétege gazdagabb, horizontja a múltból fejlődik, mélyebben tagolt, alapügye oda gyökerezik, a jelenben már meg sem oldható. A Latinovitsot gyászoló vers előterében egy jelenkori pör áll, a *veszteséget* egy zajló háború döntő fordulataként éli át a költő, az elárvult szövetséges és barát veszteségeként. Más tehát a kapcsolat is: a halott talányos, vad titánná válik, áldozattá és emberfeletti hatalommá. S a hozzá való viszony az érte, miatta való vád és kétségbeesés jegyében alakul. A vád ítéletté érdesíti a fájdalmat, az árvaság fohászokdássá enyhíti a kétségbeesést.

Mindezzel persze csak a líraiság alapszólamait jelezhattuk, s nem szólhattunk az „információs” rétegről, amely a halott tortúráit, Latinovits halálának különleges szörnyűségét s a közeg jellegzetességeit tartalmazza, s a folyamatról, amely mindezt a barátról, a baráthoz beszélés megrendült, esdeklő dikciójába illeszti. — Azért nem, mert ezúttal is a *viszony* érkezik bennünket, a képesség, melyet az élmény mozgósít, felver: a szellem alkalmazkodó képessége és asszimiláló hatalma.

Mérni egy *magatartás* korszerűségét elsősorban ezen óhajtjuk itt is és a jövőben is. „Alkalmazkodás”-ról beszélve elsősorban a *valóság* hiteles észlelésére, jelenségeinek átértő rögzítésére gondolok, arra az objektivitásra, amely Nagy László lírai hőseiben mindig biztosítja a modellre is és önmagára is vonatkozó kettős érvényesség dialektikáját, az *asszimiláció* átalakító műveleteiben a sajátos jelleg, a novum létrehozásának feltételeit. Egyszerűbben szólva olyan kreativitás ez, amelyben anyag és szándék összefogva dolgozik a műért. Naplót is ezért írt, nemcsak hogy álmait, versöleteit rögzíthesse, de hogy a kivitelezéshez anyaga is legyen, a szándék természetéhez való anyaga.

A halálközelség sejtelve, lévén uralkodó élmény, még a *Vidám üzenetek* címen összefogott ciklus tréfás, pajtási játékosságának bárányos kedvessége mögül is felfelrémlik. Az *Elvarázsolt kastély* című ciklus prózaverseiben s a kötetnek is címet adó *Jönnék a harangok értem* ciklusban pedig ismét új, messze mutató tartalmakkal társultán ölt formát a pusztulás előérzete.

Legbizonytalanabb funkcióban épp a címadó terjedelmes írásban, mely a Kortárs Iszkárról szerkesztett számába készült (1975. május), s láthatóan a gyerekkori falu megörökítésének szándékával, de ugyanakkor a személyes viszony mai indulatait is kifejező líraiság érvényesítésével. Ez a líraiság azonban már korántsem olyan felmutató, tanúskodó, mint a *Regé...*-ben volt, nem olyan egyirányú, mint a *Zöld Angyalban*, s a megörökítendő anyag is olyan gazdag: rengeteg emlék, esemény, figura, hogy ezeket egyetlen, sodró nagy lendületbe fogni a vers nem tudja, a részek érzékletes, éles rajzát, szabatos tagolását viszont (amitől az *Életem* kivételes remekművé lett) a lírai szándék nem engedélyezi. A részletekben így is sok az új elem, az átütő szépség, s nem kétséges, hogy ezt a *megörökítő* szándékot a végső aktusok megindultsága hatja át. Nem eszményít már s nem teremt példát: mondja, amit látott: a kegyetlen történelmet, melynek eseményei, alakjai önmagukért is megörökítésre érdemesek. Önmagukért, amit megélték, azért, s mert a költő történelmének alaprétege velük egy, s *genezise* csak általuk bontható ki úgy, hogy ha jönnék a harangok, az egésznek szólhassanak. Genezisraiz a halál távlatából. A Jönnék a harangok értem líraiságának paradoxona ebben van. A *tűnődés* nézőpontjából, hangoltsága révén ugyanez jobban sikerült. A halálsejtellem, előérzet, a maga emésztetlen mivoltában, itt még nem engedhette kibontakozni az emlékeket. Az elégiára, sajnos, nem adatott idő. Ha a harangok nem jöttek volna olyan sietve, talán külön tömbökre tagoltan alkotta volna teljesebbre ezt az egészet. Tervezte is, Naplójában is jelezte, hogy faluja jellegzetes, furcsa alakjairól majd verseket ír, de itt, a szóban

forgó műben is ígéri: „Rágalom, irigység, árulás, ha el nem veszejt, építék a többi neveknek is, templomokat körül a hegyen, a vulkán aranyborai fölé”.

A messzebb mutató, az érzések, gondolatok organikusabb társulását példázó verseket keresve elsősorban két prózaversre kell hivatkoznom, az *Elvarázsolt kastélyra*, s az *Éljenek a fák!*-ra. Az előbbi egy szilveszter-éjszaka eseményeit fordítja versre, 1975 szilveszterének szigligeti mulatságát. A „fordítja” szó szerint értendő: visszajára a konkrét élményt, ahogy maga megjegyezte: „Fölforgatom a dolgokat a versben, jobban, mint szél a Dunát. Mégis az igazat írom”. (Napló, 1976. márc. 3.) Másként szólva: ami akkor történhetett, a csömör szemüvegén át, s országos arányúvá tágítva láttatja a vers. Pedig Szigligetet szerette, jól érezte ott magát, s ezt a verset nem a másnaposság múltó depressziójában írta, hanem hónapokon át. Helyzetképe mégis epés és kétségbeesett: a régi urakat ugyan elszippantotta a történelmi huzat, de mi történt mára? „Eljött az évgyűrűk csödjé”. Idült a képmutatás. Ordítana a költő, de ráfognák: „a fekete luk szemszögéből” teszi. A gyermeki, beethoveni ölelkezésre is hajlana, ha már itt az ünnep, de szemberöhögik a tények: az elfuserált eszközök, a kontárság, a műszempilla-gyártásra áttáplott paraszt, a papíron létező sapkagyár: a kastélyossá, korrupttá, halálössá romlott ország. Hozzá kellene illeszkedni — nógatja magát kegyetlen, szarkasztikus fájdalommal, s mert tudja, hogy lehetetlen, mit tehet hát? Álmodik testhez szabott, a „szükséglethez illő” utópiát, amely ehhez a sült malactól, festett bortól horkoló közeghez stilizálódik. Egyetlen menedéknek az „Anyám” fogalmába sűrűsödött bizonyosság látszik. Aki „Nem ül, hanem áll, hogy dologtalan-nak ne lássék. De seprűt se foghat, csak áll és hallgat. Vállatövéig a kezei zúzmará-ból. Nézzük egymást a játszó tüneményeken át. Ő mondta, ha megfagy az ember, előtte édeset álmodik. Szeretnék állva megfagyni, már tetőtől talpig csönd vagyok”.

Ez a vázlatos ismertetés, bárhogy törekedett is a hitelességre, aligha tükrözheti, hogy a vers a maga félelmetes erejével azt állítja: az élet, a természet rendje zök-kent ki, zavarodott cinikus zülléssé. „a vadludak ék-alakjukat veszítve itt köröznek hangtalanul, szájukból az ünnep szerpentin-szalagjai lógnak”.

✓ Az *Éljenek a fák!* élménymagva szintén ismeretes. Egyik erdélyi utunk során, keletről közelítvén a Békás-szoroshoz, tehát Békás felől jöve Gyergyóba, mentünk el egy cementgyár mellett. A völgy egyre szűkült, az út emelkedett, de a szűzi fenyő-erdőkre ráarakódott cementpor pusztító zománca alig lazult. E látványt rögzítő jegyzetei fölé már ekkor odaírta: „V”. Vagyis, hogy verstéma. S lett ez a vers.

Persze most sem hagyatkozott, szorítkozott egyetlen élményre. A természet irtása, fertőzése ellen már az *Ég és föld*ben szót emelt. Léte gyökereiben érintette ez a borzalmasnak érzett tendencia. Mert nem úgy féltette a természetet, mint más, nem is úgy szerette. Valójában sohasem lelkendezett a „természetért” így általában. Semmi köze sem volt a kempingezők hétfégi áhítatához, s a természetkultusz neme-sebb képviselőitől is különbözött. Nem hitt az ősalapok romlatlanságában. De megnézte naponta (Szigligeten) a cserszömölcét, melyről tudta, hogy „aranyszínű a fája, csak puhább, mint a vérborbolya”. (Napló, 1975. dec. 23.) Megszámolta, hány denevér repül ki a hatalmas platán odvából. Megfigyelte a cicát ivás közben, „ahogy piros kanálként forog gyorsan a nyelve”. (Uo., 1975. szept. 9.) A hangyát, a rigót, a törpeharkályt. A fülemülét szigligeti éjszakái során nem szűnő áhítattal hallgatta: „hallgatnám reggelig” — jegyezte naplójába. (Uo., 1976. ápr. 17.) Hogy a lovakat mennyire szerette, arról sűrűn esik szó a Nagy László-irodalomban, főleg mitikus szerepükről. Pedig ennek a kapcsolatnak is volt megítéltebb, természetesebb rétege. A veszprémi állatkert széles szűgyű, mokány kis hegyilova mikor megellett, szó volt róla, hogy el kell adni a csikót, s ő megveheti. Többször beszélt e tervéről előtünk is. Mosolyogtunk. Pedig komolyan gondolta: „Elhatároztam — írja *Naplójában* —, hogy megveszem a lovacskát, a veszprémi állatkerttől. Kis szekeret csináltatok, új szánkót. A faluban valamelyik nyugdíjas gondolja majd, talán Horváth Lajos bácsi. Apró munkákat is elvégez majd a kis tarpán. A megmaradt lószerszámokból kicsit csináltatok a devecei szíjgyártóval, piros, kék bőrből sallangot. Árkon-bokron át vágatok majd. Aztán meghalhatok”. (1976. jan. 29.)

Hogy a halál vonatkozásába kerül ez az ábránd is, az nem véletlen ötlet műve,

utolsó éveiben tényleg felfokozódott a természet iránti figyelme, de nem vált reszketeg sóvárgássá. Tűnődő, csöndes gyönyörködéssé mélyült, a hozott világ, a mindenség differenciált átisméltelésének állandósuló s felfedezésekben is bővelkedő mulatságává. „Ő, akár a tőről, akár egy magános sétáról tért vissza — írja róla Örkény István —, mindig hozott valami hírt, számomra újat, szenzációsat. Nem pletykát, újsághírt, futó eseményt; ő mindig a világmindenségből jött haza, s beszámolt az ott látottakról, madarakról, gyomokokról, gyíkokról, virágokról”. („Műveld a csodát, ne magyarázd”. *ÉS*, 1978. febr. 4.) Merőben új kapcsolat volt ez, egyszersmind nagyon ősi. Ami azt jelenti: eredendő otthonossága idők során tudatos, őrzött és ápolott testvériséggé lett. Sokat olvasott a növényekről, madarakról, de avatottsága nem vált hivalkodóvá, programossá, csak látását tette elmélyültebbé, gyönyörködését értőbbé. Ez a viszony legalább olyan értékes öröksége-vívmánya kultúrájának, mint amennyi az erdők gazdasági és egészségügyi haszna. Példája e tekintetben sem magánjellegű, az urbanizálódó paraszttömegek esélyét jelzi, a nem pótolható veszteséget, a holnapi város talán legnagyobb gondját. Versei a meggyőződést, hogy lehetett volna érzékenyebben, felelősebben is.

E belátás hiánya, egy ellentétes tendencia észlelése már az *Ég és földben* is fölindult számvetésre sarkallta. Itt, az *Éljenek a fák!*-ban mégis újítani tud. Az alapélmény új elemeket von magához, az intonáció személyesebb motívummal ér el a lényeghez, mikor a költő egy régi „Hűtlen” asszony ellenében, kárpótlásul folyamodik a fákhöz. Akikben bízni lehet, s akik talán már jobban is hiányzanak. „Zöld mennyezetű klinika kellene immár. Gyógyítsatok meg, nyírfadoktornők, ápolónők, ti patyolatosak! Áhítózom a fákra a füst kötelei közt”. Álmaiban legkedvesebb embereit látja virágként, faként. „Engem a fák dajkáltak, szoktattak az éghez korán.”

Az életrajzi tény remek találattal, szinte akaratlanul utal a szellem természetére. Később „kozmosz testvérei”-nek nevezi a fákat, s e mély: biológiai és szellemi rokonság nevében tiltakozik pusztításuk, a „vonalzós vagy tervezés” terrorja ellen. „Leheletem is ordít: Meghaltak a fák! Amott az örökzöld tengere agonizál. Fenyves-erdőről fűjkálom a közönyös cementport, Te szürke Úristen, aki tétlenül nézed, mondd, végzek-e munkámmal valaha is?”

Elérkeztünk a ponthoz, ahol Nagy László költészete utolsó fejezetének alapszólam: a halálközelség tudata, előérzete s a kinti valóságban észlelt romlás élménye között a kapcsolatot fel kell ismernünk. Nincs szükség felderítő műveletekre: az „erkölcsi erózió” (*Glossza, bocsánatért*), a szellemi zuhlás, s a személyes létet fenyegető betegség összefüggéseit maguk a versek nevezik meg. Ahol „Zöld mennyezetű klinika” és „nyírfadoktornők” után áhítózik, hogy meggyógyítsák, ilyen szabatosan beszél ezekről az összefüggésekről: „Belül is fekete impérium terjeszkedik szövetkezve sok más rossz hatalommal”. Az *Elvarázsolt kastélyban* is a „festett piros bor” iránti ellenszenv, az érzékek undora minden pancsolmány iránt, s a szellem irtózása a lényegét megnyomorító mulatságtól („Hiszen a madárcsőrök is fölpeckelve arany és ezüst korongocskával, konfettivel.”) egyetlen buli közös fejleményei. Nem is a halál, a pusztulás, még pontosabban: a bomlás az a szó (rég szava Nagy Lászlónak), mellyel e szövődmény jelölhető.

S ahogy előbb a haláltudat, a halálközelség érzésének affinitása szempontjából áttekintettük az utolsó kötetet, a romlásváltozatok összeszőződését is ki lehetne mutatni ennek az időszaknak egész termésében. Van, amikor a biológiai romlás élménye áll előtérben, de a kép ilyenkor is jelzi, a lélek tüzéről is szó van: „erős fog hajzat és tűz is romlanak, / a mén tömör labdája, a géné, a vér, / s nem érkezik címre az ér postaútján / a küldemény, vagy föl se adatik.” (*A zöld sátor elégiája*.) Van, amikor a jó ügyek elárulása, a vitézi rezolúció hiánya miatti keserűség uralja a verset (*Elhullt bolondok nyomán, Balassi Bálint lázbeszéde, Gyászom a Színész-királyért*), de ilyenkor is mindig összefonódik a testi-lelki épség érdeke, ország ügye és az emberi méltóság. Az élet és a zászló, az élet és az idea, egészség és ábránd valami közös ármány, közös járvány áldozatai. Képmutatás, rágalom, gyávaság fertőzött közegében — „magyarul ez nagy-nagy emberáztató”-ban — vergődik az ember, ettől a költő irtózata (*Zsoltár, egyetlen, Tűnődés nagy szeretőkről, a kardcsóko-*

lókról, Szólitlak, hattyú), dacos elkülönülései (A gengszterekhöz), s tüntető szövetkezései elődeivel, vádló és esdeklő gyászbeszédei.

Természetesen hadban áll. Ami épp olyan nehéz, amilyen természetes. Ennek tudatában nevezi „lehetetlen”-nek, amit művel. (*Hőszakadás a szívre.*) „Másnapos volnék, vagy önmészítő beteg vagyok? Mikor ölsz meg édes képzeletem, káprázatom?” — Az *Elvárásolt kastély* „ünneprontó” szarkazmusa közben kérdi ezt magától, s emlékezhethünk, a *Jönnék a harangok*... emlékműállító gesztusait is rossz esélyekkel számolva tervezve: „Rágalom, irigység, árulás, ha el nem veszejt...” „Pokolé a tábor, hol vitéznl több a ringyó” — fakad ki *Balassi Bálint* lázbeszédében; küzdelme feltételeit és esélyeit is minősíti, ha „vesztett ügyek bolondja”-nak mondja magát (*Elhullt bolondok nyomán*), s ha versében tébolyultak a bátrak, a „kardcsókolók, citerások, májusi nagy szeretők” (*Tűnődés*...). Valamennyi hőse, ő maga is, kiszakadóban van az adott világból, vagy éppen halott, s hullásuk, megdermedésük a versek mindig tágas, sokszor kozmikus világát is átjárja, és nosztalgiát csak elvétve enged szóhoz. Ítéletet annál sűrűbben, súlyosabban. Ha lefejezik az erdőket, ha túlteneg a méreg a létben, ha elhal az idea, elpusztul egy tünemény, „rohadtá ért a szégyen” — mintha nem történt volna semmi. A kiszakadás drámai gesztusai megnehezülnek, a világot vetkező zordságot belenyugvás árnyalja: a „Már édes mindegy”, a veszteségeket devalváló „semmi”, s az elköszönő „Jóéjszakát”. (*Műtét Anyánk szemén, Balassi Bálint* lázbeszéde, *Ház.*)

Hadban áll — mondtuk. Ez a fenséges elfordulás: az ítélet maga is erre vall. A halálközelség és romlásélmény ama fázisa ez, amikor a baljós előérzet még egy ép és teljes világot támad meg, s a vele való együttélés stratégiáját a zenitjére ért tehetség még nem érlelte ki, a „várhatóval való megbékélést még utálja” ösztön és értelem. (*A zöld sátor elégiája.*)

Erre vallanak a küzdelem feladása ellen bujtogató direktgesztusok: az *Elhullt bolondok nyomán* végső szava („lesz a vesztett ügynek bolondja” — — — „kiszakad a fohász az árva / hogy egy bolond százat csinálna / a száz pedig milliomot”); a meghasonlott Balassi hite a vers el nem pusztítható erejében; a *Tűnődés*... üzenete, hogy a bátrak pusztulása „sohase lesz megtorpanó / a támadó tündökleknek...” Teljes összhangban van itt azzal a régi gondolatával: „Ha reménytelen a Lehetetlen, elbukásunk is ünnepély”. (*Megismerés, nyelv és vers.*)

✕ Külön figyelmet érdemel ebben az összefüggésben az *Ady Endre andezitből* című költemény, melyet Szervátiusz Tibornak ajánlott; s amely nemcsak kihangzó szólamával lett a küzdelem verse. Egész elgondolása, kiképzése, tárgyi ágainak mesteri egymásba oltása ezt a kizengést készíti elő, s ebben sűrűsödik új magyar evangéliummá: „De izzik fekete arca, / a hő és hűség tornácán a láztól csupa virág. / Vitézi isten, a legkeményebb kőből bűvölve figyel, / míg meg nem lágyul, míg szoba nem áll velünk a végzet”.

Egyszer, ha közszemlére kerül ez a szobor, mindenki megbizonyosodhat, milyen hiteles a költő róla alkotott képe. A vers azonban természetesen önmagában is teljes, mert motivációja előttünk bontakozik ki, egy történelemfilozófiai eszmélkedés végpontján, annak eredményeiből. A próza nyelvén, hogy logikája kitessék, így vázolható ez a folyamat: sóvárogva várni történelmi mannaesést, imádkozni érte, meddő buzgalom, kiröhög, megcsúfol bennünket a történelem. „Hova most?”

*Fordítsuk a fekete kőhöz arcunkat, inas kezünket,
faragjunk magunknak istent, aki nem hagy cserben soha!*

Ezután a szobrász kegyetlen, szívós munkájának felidézése következik, egy ember-telen küzdelem képei, melyek már nemcsak a kővel a szoborért, de a léttel a létezésért zajló küzdelem képei is. Benne, körülötte s fölötté a szintér jól felismerhető konkrét jegyeivel. A beszéd izeiben, dikciójában a friss döbbenet iszonyatával és csodálatával. S így jut ismét Adyhoz, aki az első rész konzekvenciaközlő mondataiban névvel s névtelenül: sorskérdéseivel már jelen volt. Most a bálványyszerű andezit szobor a néma, a sértett Adyt köti a vers áramába. Aki nem vesz részt a ravasz

ünnepi céciókban, s aki „másodszor nem nyújt kezét”, hiszen hajdani paroláit is meggyalázták. „De izzik fekete arca...” S ez a kemény izzás a szobor megalkotásának heroizmusát is magában sűrítve válik magatartás-mintává, s általa a „végzet” (mely a vers valamennyi sors- és helyzetképének foglalatja) nyitottá, „lágyíthatóvá”.

A vers logikájának megértésével természetesen nem fejtettük fel erejének más titkait, kivált a képalkotásban rejlő ama hatalmat, mely meggyőzően tudja egymásbaoltani a szobor, megalkotása balladájának, Ady emberségének és az erdélyi magyarság helyzetének képzetait.

Töredék-bizakodásra, a keserűségen átütő biztatásra akad több példa is az utolsó kötetben. Kivált a *Vidám üzenetek* darabjaiban (*Vers és szőlővessző öcsémnek, Kísérőnek fiának*). Jelentőségüket lebecsülnénk, ha csak a játék természetéből eredeztetnénk, mikor azt mondja:

Út, mit ember ád el, út, mit ördög megvesz,
görbül az is körré, mindenestül dög lesz.

Épp olyan komolyan kell ezt vennünk, mint a *Hószakadás a szívre* konok sorait:

— fölkapaszkodunk négykézláb is
ne félj ne sírj ne mondd le róla

Vagy a fákért perlő vers utolsó mondatát: „De a halálra-ítéltek fenségével ébren és álmomban is felkiáltok: Éljenek a fák!”

Mégis, eltérnénk a lényegtől, ha a pusztulással való hadbanállást és annak esztétikai nyereségeit a reményt képviselő közvetlen kijelentések csokorba gyűjtésével elintéztetnek tekintenénk.

Mindezeknél fontosabb az a tény, hogy az Örkény által olyan találóan fogalmazott igazság, mely szerint Nagy László *mindig a mindenségből érkezett haza*, a halállal való viszonyra is érvényes. A halállal, a pusztulással is a mindenség édesfiaként számolt.

Nem, nem csupán egy erkölcsi szigor, nem egy eszme, hanem egy világ búcsúzik, szembesül a halállal s ítélkezik az ő kései költészetében. A halálélmény társulását is ezért tekintettük át, hogy kitessék: a költő halála, a versbeli, csak olyan lehet, amilyen az élete, amilyen kapcsolatok a világhoz fűzik. Ítélezéseiről ugyanez mondható. Azért hőköl meg színe előtt a „prófétikus”, „váteszi”, „prometeuszi” magatartás korszerűtlenségén rágódó legtürelmetlenebb esztétika is. Mert akinek szeme van, látja, hogy Nagy László nemcsak törvényt képvisel, de földet, eget, virágot, madarat, történelmet, kultúrát, ezernyi emberi színt, árnyalatot, emléket és álmot: teljes életet, melynek természetesen törvényei is vannak. Egy értékekben gazdag világot. Ezzel érkezett a szocializmusba is, viszonyuk is eszerint alakult, akár Ady és a kor eszméinek viszonya. Ezért lett személyes, mély és drámai ez a kapcsolat, s hiteles az elemek összeforrása. De ezt néhányszor — például a *Regé...*-ről s a *Mennyegzőről* szólva — már letárgyaltuk. A „hozott” s a „kapott” ma már csak mesterségesen választható szét.

A hozott világ jelentősége azonban — épp a korszerű szerveződés folytán — Nagy László költészetének utolsó szakaszában sem kisebbedett. Szomorú lefokozása e kérdésnek, ha a paraszti életforma kimúlására vonatkozó ámenjeinek, a paraszti élet kegyetlen valóságát tükröző versrészeleteinek idézésével véljük elintézhetőnek. Attól, hogy az életforma felbomlott, eltűnőben van, s a költő megszabadult az általa kulás gyötrelmeitől, ő maga és költői világa nem lett merőben más, viszonya a paraszti világhoz (melyből költői világának alapjai képződtek) nem lett lazább, csak szabadabb. Szabadabb, mert megszabadulván a szociológiai mivoltukban védhetetlen viszonyoktól, fűrkésző figyelemmel merülhetett el abban, ami a paraszti világban, kultúrában átörökítésre érdemes érték vagy tanulság.

Azt kell tehát mondanunk, ez az új helyzet épp a gátló elemek feladása folytán: az eredendő vonzalmak számára a világkép tudatos továbbépítését, gyarapítását tette.

lehetővé. S nem csak a paraszti hagyományok irányába, hanem a történelemben is. A viták, melyek múltunk értékei, sorsfordulói körül zajlottak, őt is foglalkoztatták. Velük párhuzamosan vált fogékonyabbá történelmünk „őszövétségi” rétegei iránt. Előző kötetében, a *Versben bujdosóban* a dionüoszai hajlamok találtak anyagot ebben a „barbár” világban. A *Szépasszonyok mondókája Gábrielre* lett e találkozásból támadt természeti tünemény. Most *Balassi Bálint lázbeszédében* új csoda tanúi lehettünk: olyan meghasonlásé, mely a sorsra és a régi magyar versre való ráhangolttság folytán kényszerít ámulásra: aki így tudott elmenni, ura volt a sorsnak, s az elveszőben is hatalmas étellel szemben is volt hatalmas a maga méltóságát megőrizni. A szerep tökéletességében az évszázadokon átívelő én megkettőzése legalább olyan esztétikai nyereség, mint az azonosulás: a *reinkarnáció* egy történelemből megvalósult változata.

A végvári és kuruc idők zsoldáros, pörös szelleme, a nyers és érdes beszéd archaizmusa más verseiben is szerephez jut (*Zsoldár, egyetlen; Tűnődés ...; Az erdéli asszony keze*), összhangban a zordulással, mely ebben az időszakban költői világában végbemegy, de az időtlenség veretét, távlatát adva a közeli érzéseknek, az ősiség zamatát, társulásukkal bizarr kontrasztot is létesítve olykor.

Hasonló gyarapodás, terjeszkedés példája a Berzsenyit idéző két költemény, s ezek is nagyon mély hajlamokat juttattak a tudatos és formába rögzített rokonság szintjére: a tagolóhajlamot, s a nagy indulatokat, bőséget fegyelmező képességet, s természetesen a sebzett bölény iránti rokonszenvet. A megidézés lírai ereje, személyessége talán elfedi a rokonságtudatosulás intellektuális fedezetét: a teljes művel való huzamos együttlét tényét, s elmélyülését a vonatkozó irodalomban. Sokat olvasott e versekhez készülve, Berzsenyi-képében Németh László tanulmányának intenciói észlelhetők is.

Még elmélyültebb, tüzetesebb és huzamosabb, bizvást mondható: állandósuló kapcsolattá mélyült az Adyval való rokonság. A tv-filmhez készülve az Ady-irodalom minden fontosabb írását elolvasta, s *A feltámadás szomorúságában* elkezdett nagy pört most már a sorskérdések Adyjáért is vívta. *Ady Endre andezitből* című költeménye ennek gyönyörű dokumentuma. Foglalata az erdélyi útjai, oda kötő barátságai révén magarávett felelősségnek is, melyről Szilágyi Domokost búcsúztatva külön is beszél (*Aki szerelmes lett a hálálba, Glossza bocsánatért*). S beszél erről Sütőről írott prózájában és tréfás üzenetében (*Susogó gim-üzenet*), valamint a szomszédos magyar irodalmak költőit bemutató beszédeiben is.

Az Ady-élményben egyébként most a háborús évek Advia kerül előtérbe. A „nehéz idők” költője, aki akaratlanul is harcra kényszerül, s nagy útvesztések, katasztrófák látomásaival küzd: *Halottak élén*. Egyik legszebb verse, a *Fejfák* című ciklus élén álló *Fejfáknak fejfa* a *Halottak élén* ikerverse. Ha a fejfakép és a lovakon való ügetés nem keveredne, ha a fejfa „ügetése”, a szédítő nyelvi erő, grammatikai kohézió ellenére, nem hozná zavarba képzeletünket, bizvást mondhatnók, értékben is ikervers a Nagy Lászlóé. Ám, ha aggályunk a vers-egész belső logikáját illetően jogos volna is, a „hú lovasok” emberségéről, képességeikről, melyek jegyében „ékes alakzattá” szerveződtek, e különös szövetség, verbuválódás titkáról, a bekerülhetés normáiról messze világító érvényességgel beszél:

mennyi mennyegzőt, szüretet, vért,
úr-derest, gúzsbeli kék daganást
úr-köpedelmet, de sugaras csint,
csodát és találmányt, mennyi fehér
s fekete gyászt is húztok az idő
zengésein át, siratók jaját,
hitvesek ájulatát, a halál
homályát himző gyertyavilágot,
embert idéző konok és lelkes

*pávaszem-lángot — s mennyi ajándék
ragyog és romlik el zöld lovatok
futtán, de éljen a jó babona.*

Nos, ezen az alapon ment a szövetséglétesítés, zajlott az emberi és költői világ feltöltődése és tömörülése a *jelenben* is. Program és fórum nélkül, mert úgy igaz, ahogy erről nyilatkozott volt: „Megérhettem, hogy verseim érvényt szereztek maguknak, bár nem tettem értük semmit, nem szervezkedtem, nem alázkodtam, nem vesztegettem se mást, se magamat.” (*Életem.*) Az idő azonban megjelölte a „hű lovasokat”, akik természetük és szándékuk szerint az imént idézett hozománnyal képviseltek. A „Három királyok”-at, Kondort, Kormost, Latinovitsot, Kornisst, Zelket, Szabó Istvánt, Sütőt, Szilágyi Domokost, Ágh Istvánt idéző, vagy hozzájuk írott versek, a testvériség eleven dokumentumai. Meleg kézfogások a képmutatás és a hideg expanziója közepett. Vezérkedni sosem akart, hatalmat nem kívánt, a reklámtól iszonyodott, de műve és magatartása lassan mégis sokak számára mérték lett és fellebbezési fórum. Sok gondot és teendőt rótt rá ez a helyzet, s bár szenvedett a nem költői feladatoktól, zokszó nélkül vállalta, intézte, ami rá hárult, s költőivé avatta, amit lehetett: kiállításokat megnyitó beszédeit, fiatal költőket útnak indító sorait, bemutatóit. Mindez természetesen tudatossá tette a spontánul létesült kapcsolatokat.

Az érdekek zónáira tagolt szellemi életben ez a testvéri tömörülés óhatatlanul szemet szúrt, gáncs is érte, veszteségek is adódtak, s ezek következtében a spontán találkozások szövetséggé, a vonzalmak szolidaritássá erősödtek. A *Hószakadás a szívre* és a Csoóri—Kósa—Sára által alkotott *Hószakadás* című film tüntető rokon-sága már ebből a szövetségstudatból ered. De oldásra kapató idővel szemben fontos szálakat köt össze. Veres Pétert mindig fiúi vonzalommal szerette, az „Árontól” örökölt nyakkendőt családi örökségként őrizte. Nem tartotta magát népi írónak, de egyre sűrűbben észlelhette ügyeik közösségét s helyzetükben a rokonságot. Ez készíteti Németh László, Illyés műveinek újraolvasására. Számon tartotta, hogy Németh László megbecsüléssel írt róla, de tanulmányaihoz utolsó éveiben jutott igazán közel, sok időt is szentelt nekik, 1975. március 3-án ezt jegyezte naplójába: „... ütés a szívre.” Németh László meghalt. A legjobb érzékkel ő nyúlt költészetemhez. Majd írok róla, lehet, hogy verset. Lángész, aki nem lehetett boldog. Csak az első szélütés után. Legyintett az irodalomra. Mosolygott”. (Illyés) iránti régebbi ellenérzései közös párizsi útjuk után kezdtek oldódni, közelről láthatta ott Illyést a maga nehéz szerepében, pótolhatatlan mivoltában. A művek felerősítették, elmélyítették ezt a tiszteletet. Nem véletlen, hogy a népesedési vita idején olvassa ismét Illyés régi írásait az egykéről. „Élvezem”. „Gyönyörű, értelmes egyszerűség”. Jegyzi fel róluk 1976 júniusában. (12., 13., 23.) Arcképét nagy gonddal rajzolgatta (ÉS, 1977. okt. 28.), örült a tanulmánynak, melyben Illyés a népből jött költők vívmányait méltatta (*Lehet-e a népnek költészete?* Népszabadság, 1975. júl. 6., Napló, 1975. júl. 9.), s teljesen vele érzett, amikor az ÉS és Illyés közt szakításra került sor, noha a lapnál megbecsülték verseit. Ennek sok a dokumentuma, de ezeknél fontosabb versügyeik közössége, Illyés búcsúverse, mely költőnk kivételes rangját rögzítette.

A közeledés tehát kölcsönös volt, ennek esztétikai fejleményeire Illyés legújabb verseiről, a *Különös testamentum*ról szólva már felhívtam a figyelmet (Népszava, 1978. január 28. 8.). Olyan erőteljesek és határozottak ezek a rokonvonások, hogy önmagukban is megjelenésük mélyebb okaira figyelmeztetnek. Az érintkezésekben és találkozásokban rejlő törvényre. Melyek egyszersmind Nagy László költészete utolsó szakaszának verseseményeit, versvilágának súlypontjait is magyarázzák, nagyobb összefüggések felől nyitnak rá ablakot.

A *folklor* szeretetében is sokakkal találkozott, kohéziós gócnak bizonyult ez a kapcsolat is, a világkép-gazdagodás forrásának, ahonnan a múlt és a jelen felé egyszerre gyarapodhatott. Ekkor már a koreszmék válsága is letisztult, az urbanizálódás, a társadalmi átrétegződés új problémái is sorra kiütköztek, s az érett költő tisztán látta mai világunk időálló berendezésének gondjait. Látta a valóság, a legfrissebb

tudományos diagnózisok, szépirói felismerések felől, s a paraszti világ felől, mely ezer éven át egzisztálni tudott.

Természetesen személyes emlékei is kötötték, de ahogy múlt az idő, egyre tárgy-szerűbben, a mester hozzáértésével figyelte a népművészetet. Az együttélés emlékeit felszínre emelő, tudatosító modern ráutaltság egészen különössé avatta ezt a kapcsolatot. Páratlanra a maga nemében. Nem volt még költőnk, aki faragást, zenét, táncot, építkezést, hímezést: a népművészet ennyi ágát ilyen mélyen ismerte, s ennyire velük élt volna. Nem is lehetett, hiszen így együtt: látható, hallható mivoltában hozzáférhető sem volt a népművészet.

De a hozzáférhetőség s a nagy elődök: Bartók, Kodály munkássága, József Attila, Németh László példája, a folklór értékének tudatosulása aligha magyarázhatja meg e kapcsolat sokrétűségét, sokkal inkább tehetségének természete: eredendő muzikalitása s kézművesi hajlamai. Képző- és iparművészeti stúdiumai révén ez utóbbiakat magasrendű generatív kultúrává érlelte. A költészet érzékeit egy eddig elhanyagolt világra tette így fogékonyra, sorvadó készségeket regenerált a költői látás, a képalkotás és a versépítés számára. Érzéke az anyag, kivált a fa tulajdonságai iránt csak a lecsitult, egyenletes melegű szerelmekhez hasonlítható, megmunkálásának lehetőségei folyton foglalkoztatták, ha csak tehette, maga is faragott. Szülőföldje régi mesterségeiről, a még működő műhelyekről, vízimalmokról Sárával filmet tervezett, ennek néhány részlete el is készült. Tokajban, a fiatal iparművészek között elemében érezte magát. (Napló, 1975. júl. 21.) Csodálta a pávát, melyet egy parasztmester faragott számára: „gyönyörű, igazi plasztika, feje, mint az írószövegségi Lucáé. Luca lesz a neve”. (Uo., 1975. aug. 7.) „Gyönyörű”, „fenségesen ékes” — jegyezte le egy kalotaszegi ingről. (Uo., 1976. aug. 21.)

Régi vonzalom ez, a bolgár népköltészet ifjúsága nagy élménye volt, nem tudott vele aztán sem betelni. Akkor, hogy a hozzá való nyelvet megteremthesse, áttanulmányozta a magyar népművészetet. Munkáját elég elszigetelten végezte. Utolsó éveiben azonban a folklór új hulláma nem remélt akusztikát, közeget teremtett. Korai verseit népdalként énekelték a fiatalok, a bolgár népzene az ő fordításai révén került ebbe az áramlatba, s költészetének folklórvonatkozásai iránt is felfokozódott a figyelem. Szívesen vállalta ezt a kapcsolatot, jól érezte magát az éneklő, táncoló fiatalok között. Táncszókat írt a Bartók együttesnek, verset Budai Ilonának, a regőlésről alkotott filmben főszerepet vállalt, szót emelt a hiteles hanglemezek ügyében, a *Fejfáknak fejfa* című versét Olasz Ferenc fejfáskönyvébe írta (Napló, 1975. okt. 2.), eljárt a népművészetet bemutató kiállításokra, énekes találkozókra, Gyimes Székre, megjárta Moldvát, a Gyimest, hogy közelebb lássa a forrásokat. Gyimesközéplekon órákon át hallgatta Halmágyiék játékát, a hejsza nevű táncdalkammal el volt ragadtatva; „szív szakad tőle” — írta róla (uo., 1975. aug. 23–24.), s tervezte, hogy szöveget ír rá.

S közben a régi és új kiadványok: gyűjtemények, szakmunkák rendszeres tanulmányozásával folyton frissítette a folklórról való tudását, elgondolta mai lehetőségeit, szerepéről elvi érvényű véleményt alkotott. Adorno tanulmányai, egy csángó asszony szövege, Kodály műve a magyar népzeneről, a Malonyai-kötetek, az Erdélyi Zsuzsa által közzétett apokrif imák — hogy csak néhány példát említsek — az alkotó kedvtelés új és új eseményeiként vettek részt ebben a folyamatban. Ennek eredménye, e sokrétű és bensőséges kapcsolat lényege, szerelmének oka, tartalma így rögzíthető: a célszerűség és szépség természetes összhangját bámulta a népművészetben, az emberi arányokat, ember és munka meghitt viszonyát, a készségek élvezetes működését, az izlés nemességét; a mulatságok által előhívott emberség szépségét, keménységét, szilajságát; a rítusokban, szokásokban a világértő, embersegítő tartalmakat, s a játékok gyermeki önfeladtságát: az egészben pedig, hogy közös, mindenkié lehet, s a bölcsőtől a koporsóig formát ad az ember életének. Nem volt gyűjtő, őt elsősorban a *készségek* érdekelték. Ezért olvasta a szakmunkákat, a gótikus katedrálisok műhelytitkairól szólókat épp olyan figyelemmel, ahogy egy szép lószerszám varratait, egy székelő ház ácskötéseit megnézte magának. És az otthonosság! Ember és kozmosz, ember és természet, ember és háza egymásba nyíló, egy-

másra valló kapcsolata. Ezért bátorította a fiatal építészeket is, és vállalt ügyükben vitát a „beton szívű”, „vonalzós vak” építészettel szemben, melytől épp úgy szenvedett, mint a fenyvesekre üledett cementportól.

Természetesen tudta, hogy sok lakás kell, gyorsan és a lehető legolcsóbban. De azt is, mert végére járt, hogy ugyanannyi pénzből — tehetséggel, takarékosabban — eredetibb és emberibb házak is épülhetnének. És azt is tudta, hogy a népköltészet és a népi mestersegek nem helyettesíthetik a mai kultúrát, a modern ipart. Átlátni az ízlést, a szellemet, az emberi készségeket szerette volna. Tudta, hogy etnográfusok, etnológusok, szociológusok, esztéták, formatervezők világszerte ezért kutatják és tanulmányozzák a parasztkultúrákat: nem hogy átmásolják, hanem hogy megértsék a titkát, elveit hasznosítsák. Ezért érte arcucsapásként a vád, hogy netán ő is a vaksi kis ablakokat sírja vissza. A *Szólitlak*, *hattyu* ennek dokumentuma. A hozott világ legtisztább értékeit átörökítő szándék visszautasíttatása provokálta. Ez magyarázza az immár irodalomtörténeti súlyú kérdést: „Úristen, én nem vagyok itthon?” S mint-hogy a világkép hozott és hódított tartalmak rég összeforrtak, Nagy László sem csupán a maga paraszti hozományának megszegyenüléseként élte át ami történt, hanem a szocializmus veszteségeként. Innen a versbeli megdöbbenés, s innen talán közelebb juthatunk valamelyest annak megértéséhez is, hogy mért érzi magát idegennek, kivrónak, s lehetetlennek, amit akar.

Világa más tartalmaival is egyre nehezebb helyzetbe került. Azokra gondolok, amelyeket a *Regé*...-ben felmutatott: a tisztaságra, jóságra, tisztességre és hűségre. Arra az emberségre, mely otthonossá teheti a létet, be tudja tölteni a teret önmaga körül, virtussá avatja a munkát, értelmes áldozattá nemesítheti a szenvedést. Ez a paraszti örökség finom, de határozott kötésekkel fűződött ahhoz a mágikus adottsághoz, mely immár a költő kivételes képessége: a teremő bátorsághoz. E képesség összeforrása az élet ősforrását jelentő Nappal s az elemekkel, már korábbi verseiben végbement (*Medvezsoltár*), s az ilyen tehetség helyzetének romlását a *Versben bujdósó* félelmetes erővel beszélte ki:

*Káprázatos világ a vemhed
s vétked, mert ott ragyog igazi nap,
versben bujdósó haramia vagy,*

Ezt féltette, tehetsége természetében magát az életet is:

*hogy léted értelmét el ne vetéld
a halál döngönyöző bábáitól
és csipesz-kezek nehogy kiszedjék
érzékeid tündéri villámaint
s kötözzék csokorba tükör elé,
megfagyna minden, ha lélegező
ingedbe kő-cölöp öltözne föl,*

Hogy véték ez a fénytermő és „hadasító” képesség, a fontos szerepbe iktatott *Verseim* verse tételesen is megismétli, s ennek a „világos örület”-nek, tehát a maga átlátható, ártatlan, életérdekű mesekiráltságának kér menedéket. (*Vallvadir*). Hiszen ami „kintről ordasi tűz s fegyelem, / belül piros őzike-csillag”.

Arról a rejtelmes, kiszámíthatatlan, szertelen, ezért olykor félelmetes, máskor igézetes, hol kozmikus, hol Szent György-i, tehát társadalmi jellegű teremő erőről van itt szó, melyet más költőknél démoninak, orfikusnak, dionüoszinak, prometheuszinak szokás mondani, s melynek létjogát védeni Nagy Lászlónak nagy okai vannak. Az egyik merőben művészi, költői létének alapja, hiszen ez az igéző, varázsló, teremő képesség végzi el a rengeteg megfigyelés, a sokrétű kapcsolatok: a sokat emlegetett teljes világ olyan átlényegítését, amely révén a vers a mindenség metaforája lehet. Az élet gazdagságával, rejtelmességével, szeszélyével rokon csoda „e

mindig hiánnyal siró, szimmetriásra tervelt világban". (*Fejfáknak fejfa.*) S voltaképpen Nagy László moralitásának is ez a gyökere, ártatlanságának elsőrendű tartalma, hogy a mindenség édesfia, mágikus hatalma által igazolt képviselője. Ezért „szent” a kismimizett Toldi ordassága (*Jó vitéz vesztesége*), s hiheti a meghasonlott Balassi mindenektől elfordulva a maga versbeli mivoltát az ételtápláló vérről azonosnak. (*Balassi Bálint lázbeszéde.*) S nem lehet véletlen, hogy az utolsó kötetben, ahol ábránd, idea veszendőben, ahol bomlás, röhely és züllés örvényeibe néz a költő zord és keserű tekintete — a maga genezisééről szólva jelenidejű érvénnyel írja: „Nem félek a rohamos kicsinyedéstől. Mert fény vagyok immár, ózon, a villám szaga a kövön. Egy csillag távoli tekintete, a Hold babonája, dagálya. Ragyogok apám borában, lakom az anyai kenyérben. Sav meg só vagyok immár, az élet akaratos fehérkéje. Egy sejtecske megindul a csóktól ezüstsísakú ostoros Attilaként, élén a haláraitélt, birkailatú tejúthordának.”

A bartóki modell végső tömörségű foglalatja ez. Nemcsak az alkotóelemeket tartalmazza, de a sorsot is, a helyzetet, amelybe került. A képek kozmikus-biológiai jellege a jelenség szervességét, léteinek mélyről eredő meghatározottságát fejezi ki. Finomulásuk a káprázat felé a jelenség különösségét hangsúlyozza, létrejöttének szinte valószínűtlen csodáját Európának éppen ezen a pontján. A halálraítéltség képzelete pedig létezésének drámai jellegére utal. Ebben sűrűsödik mindaz, ami természet, történelem, folklór és szocializmus, a „hozott” és a „kapott” értékek *világgá* szerveült szerepéről, e világ képviselőtéről elmondható. S innen válik érthetővé, ha azt mondja: „én mindenemért perelek és tusakszom” (*Műtét Anyánk szemén*).

A „minden” épp ezért, tehát, ha Nagy László képviseli, mindig több erkölcsi következetességnél, s prédikálni neki a kompromisszumok üdvösségéről dőre igyekezet, hiszen nem ilyen-olyan visszasságokkal perel, hanem a modern emberi létezés-mód ember- és életellenes tendenciáival. Egy másik tendencia, az általa képviselt világ nevében. S mert ez utóbbi pozícióját gyöngülőnek véli, kétségbeesése világ-arányú. Könnyű volna ebben az éntudat hipertrofiáját, a valóság iránti türelmetlenség romantikus gögjét „tetten érni”, de láttuk: Nagy Lászlót nagyon is szoros szálak fűzik a valósághoz, figyelme éber, ítélete józan, elképzelései emberről és világról nagyon is átgondoltak. S hozzá, a bomlást, züllést nemcsak ő észleli, de hiteles szavú írók egész sora. Legújabban pl. Csurka *Házmestersíratója* láttán lehetett ámulni a diagnózis hasonlóságán. Veszélytudatában mégsem az a fontos, hogy tényleg megrohad-e a világ, hanem annak a *tendenciának* az értéke, melyet ő képvisel. Hiszen költőről van szó. Az ellenforradalom kezdetén, 1919-ben, mikor a költőkön a magyarságot kérték számon úton-útfélen, *[Babits]* így beszélt a nemzethez, amelynek nevében leckéztették: „Ó káromoltalak egykor én is téged! káromoltalak hatalmadban és gögdőben! gyilkosnak neveztelek háborúdban! szemedre hánytam sok titkos bűnödöt! és nagyítottam őket, mint a lelkiismeret! — *nekem ahhoz is jogom volt!* mert én és te *egyek vagyunk!* S talán az a sejt vagyok épp a Te agyadban, ahol a lelkiismeret lakozik.”

A megfelelés kézenfekvő, mégse arra figyeljünk, ami kézenfekvő, a *lelkiismeret* joga melletti érvelésre, hanem a sejtmetaforára. „Egy sejtecske megindul...”, „az élet akaratos fehérkéje...” Ezt a *maga lényegét* meghatározó Nagy László-szövegben olvashattuk, s ha erre tágitjuk a babitsi magyarázat értelmét, akkor ezt a költészetet a mai társadalom, a mai világ egy *szervének* lehet felfognunk, talán annak, amely az egészségen örködő géneket működteti. Kétségbeesését pedig e szerv épségének bizonyosságaként. Ha már csak egymagában töltené be e szerepet, annál jobban kellene örülnünk, hogy van. A halálakor támadt megrendülésben, Csoóri, Csurka, Örkény, Eörsi írásaiban annak tudata, hogy ez az egyedülálló jelenség egyszersmind *páratlan ajándék* is, tisztán kifejeződött. Mert nem biztos, hogy ami ma „nem megy”, mert emberfelettinek látszik, annak jövője sincs. Népszerűsége is cáfolja ezt. Persze az ámulat, mellyel olvasói ránéznek, tartalmazza a megdöbbenést is: ilyen is lehetséges? De annak a sejtnek az öröme is, mely Vele közös, amely mégis csak létezik bennünk, s holnapután felszabadulva úgy folyamodhat hozzá, miként ő most Adyhoz.

Hogy csodát vitt véghez, ma is bizonyos. Majd jön idő, mikor e csoda elemeire is megnő a szomjúság, s a „miből?” épp olyan fontos lesz, mint az, amivé lett.

De ez már jóslat. Mesterségünknel maradván az irodalomtörténet ismerős példáira hivatkozhatunk. Rimbaud-ra, Adyra, József Attilára, akikből oly sok út ágazhatott el. Valószínű, sőt törvény, hogy a Nagy László-alkotta világ is kontinensekre szakadva él majd tovább. Igen tanulságos megfigyelni a halálakor írott nekrológok sokaságát: mennyiféle fogékonyság, ízlés és szándék érezhette rokonának! Az utolsó periódusban többen, mint korábban. Pedig ekkor sem volt se színjáték, se „fölla-zult”, nem voltak identitászavarai. Ellenkezőleg: egy homogén világ királya lett, egy határozott arcélú szellemi szövetséget reprezentált, versentüli vitákat vállalt, elhatárolódó gesztusai verseiben is éleesebbek lettek.

A poetika mezőnye in is így terjeszkedett, saját törvényei szerint. Nagyobb tudatossággal, elterveltebben, mint bármikor. Utolsó kötete a *poetikai-stratégia* iskolapéldája. Továbbhözta a bajvívás régi műfajait, az ervelő, vádló, kérlelő *öntanúsítás* verseit. Ennek rég kikumkált változatát, a másokat, eleit idéző portrét, melynek lírai hőse a modell s a szerző tulajdonságait tömörítő demonstráció. A külön ciklust alkotó gyászbeszédnek ennek a szövetséglétesítő szándékna, s a veszteségtudat fájdalomának, kényszerének páratlan objektivációi. Hanghordozásban, közlésben az előbbivel rokon megrendültség intenciói szerint fejlenek e versek; a társhez beszélés grammatikája szerint, s az értük perlés érzelmi regisztereit egymásbajátszóat döbönenet zaklatott logikája szerint. Írja, továbbépíti az életrajzi emlékek tömbjeit létezőpéldává emelő, a megidézészt heveny érdekeltségé forrásító prózaversek változatait: amilyen a rejtelmesebb és versszerűbben tagolt *Szederkirály*, az epikusabb *Magtalanok Jézuskája*, s a vallomásos és epikai elemeket széles mederben, nagysodrású előadásban hömpölyögtető *Jönnek a harangok értem*.

Itt kell előadnunk, hogy a műfaji változatosság formálisan elkülöníthető csoportjait egy szemléleti színskála is áthatja, rétegezi. A zord haragot sok helyt szarkazmus billenti át olyan tónusba, mely a megromlott helyzetet is tükrözi. A *Mennyegző* ostorozó indulata például így vált át rezignációval társult gúnyra az *Elvárásolt kastélyban*, s alig van pátoz e kötetben, mely át ne billenne helyenként a kétségbeesés *groteszk* fájdalomába. A himnusznak ezzel természetesen vége, de a költői világ alakulásából ez szükségképpen következett. A színjátékszerűen elképzelt vershelyzetek maguk is egyfajta kedélyalakító stilizációt kívántak: a világtól megundorodott Ballasi végvári zordsága a bölényszerep aszúzeivel telített, az elárult szülőháza bekialáló jövevények szövegeiből s a rá felelő némaságból összeálló szívszorító játék a *Zöld Angyalhoz* mértén jelezheti a változást. (Ház.) Csak a dal némult el. A szerelem áhítatos ihletei helyén pedig epés ironia beszél az asszonyokról. (*D. asszonynak, Délre; Az erdéli asszony keze.*) Az ironia egyébként a kötet más helyein is fölszivarog, betársul a vers nagy ügyének interpretálásába. Van, amikor a vállalt szerep viszontagságaihoz teremnt távlatot (*Háromkirályok, fakirral*), van, amikor pajtási üzenet játékos archaizmusát avatja kesernyész fintorrá. (*Üzenet X-nek a fonák napfogyaikozásról.*) Önmagában is beszédes fejlemény lehet ez (egy esztétika számára, melynek mértéke az ironia), szempontunkból az alapihletek rugalmasságát, nyitottságát, a poetikai metamorfózisok sokaságát demonstráló többi tényező egyike. Akár a képversek vagy a játékoság. Két képverse, a *pásztoRablók* és az *Árvácska sírverse* a tipográfiai látvány és a mondandó egymást felerősítő összhangjának új bravúrával példázta a beérrt tehetség: a mester saját képességeit tornáztató hajlamát, s egész ciklust alkotnak a játékos versek.

✕ Ez a ciklus, a *Vidám üzenetek* már eddig is jó szolgálatokat tett a költőnek: szikrázó ötletei, derűje, pajtási gesztusai kézenfekvő érvek a feketeség egyensúlyát kereső kritika számára. Pedig ezek is testvéri üzenetek, egy világ vonzáskörét jelölik s persze ugyanaz a költő írta ezeket, aki a *Hószakadás...*t vagy az *Elvárásolt kastélyt*. A tréfalkozó mosoly mögöl az arc „kékülése”, a lélek „szédülése” néhol fel is rémlik, A *gengszterekhez* gúnyorossága és elkülönülő sebzettsége pedig ki is ri ebből a „bárányos” üzenetsokorból. Különben igaz, amit rölük Mezei József írt:

„Így volt teljesen, bensőségesen, emberien »otthon«.» Leke, megpróbált idegrendszerét védekezett e játékkal. Napi gimnasztika, lelki higiénia, öntudatlan pszichiátriai gyakorlás. (...) Bizonyosság arról, hogy az ezüstfiú, a táltosfiú, a versmondó, a regélő és képi, a mesekirályság uralkodója és száműzött birtokosa természetesen ember volt.”

Igen, Nagy László is törekedett egyfajta „létezés-technika” kialakítására. A baráti találkozók jóízű beszélgetései, tréfálkozásai mellett ezt szolgálta a műhely, ahová faragni, „kecskölni” egyre sűrűbben levonult. Öröme telt a mulató fiatalok látványában, a családi beszélgetések csöndes szertartásaiban, a Dunán vonuló kivilágított hajók, a szilgietti park ezernyi kis csodájában. Őrizte, ápolta magában a derűt, tisztán tartotta benső forrásait, türelmebbnek, bölcsébbnek tudta magát: hosszabb életre készült. Kísérletei „a bánat ellen” sikerrel jártak, utolsó kötete e sikerek tárháza.

Felmerül a kérdés: nem sínylette-e meg mégis, ő is a kor líraellenes természetét? Alkotott-e annyi nagy verset, mint korábbi periódusaiban? Erre nehéz most egyértelműen válaszolni. Vannak versek az utolsó kötetben is, amelyek irodalomtörténeti léptékben mérve is remekműnek tetszenek. Mindenekelőtt a Simont búcsúztató *Három nap, három év* tartozik ezek közé, aztán *Balassi Bálint lázbeszéde*, a *Ház*, *Ady Endre andezitből*, *Fejfélnak fejje*, *Hószakadás a szívre*. Van egy sor költemény, amelyekben a részletek ereje és szépsége kárpótol a kiképzés egyenetlenségeiért, s nincs olyan darabja, amely ne járulna hozzá megkapó eredeti vonással a költő s a kor arculatához. Ahogy erejük teljében levő nagy költőknél ez lenni szokott. A mérlegünkre vonatkozó iróniával is mondhatnók ezt — annyira elvont —, ha nem láttuk volna a helyzetet, melyben Nagy László a maga küzdelmét, a „lehetetlent” vívta. S ha nem ismernénk a kudarcokat és az álsikereket, melyeknek tanúja volt, s amelyek ellen ő sem volt bebiztosítva.

Forrásainak bőségében biztos volt, s láttuk: nem „vetkezte” a világot, hanem gyűjtötte, szorosabbra vonta maga körül azt, ami vele rokon. Úgy cselekedte ezt, hogy közben Olson fordította, T. Nowakot, Zbigniew Herbertet, a *Bernarda házat*, Jeszenyint, mai macedón költőket, tehát nyitottan a világirodalom iránt. Heisenberg, *Rész és egész* című könyve heteken át fogva tartotta, „nagyon szeretem olvasni” — jegyezte meg róla. (Napló, 1976. II. 26.) Márquez kisregényeit olvasva (a *Baljós óra* címen kiadott könyvecskét) még az irigység is megkísérti: „Irigylem őt, hogy ilyen jól ír. Nekem kellett volna a *Száz év magányt* megírni”. (Uo., 1975. nov. 10.) S természetesen olvasta a folyóiratokat, lapokat, köztük a *Deltát* is, s a fontosabb vitákban magát mindig érdekeltnek tudta. S amit megfigyelt, olvasott vagy álmodott, verselemként őrizte, olykor versindító magként.

Ez a bőség, a megírásra váró emlékek, friss élmények sokasága gondja is volt, a prózavershez is ezért folyamodott, noha kétségei voltak, sikerül-e mindent át- emelni az egyetemes érvény síkjára. „Tulajdonképpen utálok a prózát — írja erről —, de annyi mindent szeretnék elmondani, hogy a vers erre kevés, illetve szűk, holott a vers mégis több, lehatárolva is határtalan”. (Uo., 1976. márc. 29.) Másfelől az általánosítás veszélyeit is érezte: nem szakad-e el túlságosan az élménytől? „Kacsaringós, igen elvonatkoztatott, ki érti meg?” Töpreng az *Elhullt bolondok nyomán* írása közben. (Uo., 1977. ápr. 9.)

Kétségeit komolyan kell vennünk, hiszen tapasztalhattuk, hogy némelyik írásában az emlékkincs versbeli funkciója bizonytalan, az elemek korrelációja esetlegesebb. A *Jönnek a harangok* értem nagy szépségeit ez teszi széthullóvá, s emiatt támadnak holt terek a *Szederkirály* rejtelmes részleteiben. Másfelől a sikeres példák, például a korábbi *Vértanú arabs kanca*, *A karácsonyfás ember*, itt a *Háromkirályok fakírral*, *Magtalanok Jézuskája*, *Éljenek a fák!*, s kivált a *Ház* arra engednek következtetni, hogy a tények, az emlékek s az álmok is szervesebben kelnek életre egy színjátékszerű vagy epikai jellegű szerkezet révén. S ezek a szerkezetek nem hűtik ki az indulatot, nem bontják szét a tragikumot, és nem merevítik meg a dolgokat mindenre képesse bűvölő igézőhajlamot. Érdekes megnézni, milyen szürreális, álomszerű események történnek például *A karácsonyfás emberben* vagy a *Házban*, s

hogy elegyülnek legendás és köznapi mozzanatok a *Háromkirályok fakírral* epikájában.

Igaz, Nagy László ihletei között az eruptív forrássággal felszakadó szenvedélyeké volt a döntő szó. Ezek azonban akkor termettek nagy művet, ha egy zárt mederbe, egyirányú sodrásba vonhatták a természetüknél fogva is összetartozó valóságselemeket. Például a *Mennyegzőben*. Hatalmas példa és ismételhetetlen. Láttuk, maga az ihlet típus is csitult, a fenség, a heveny felháborodás idültebb keserűséggel társult. Az ítélet szigora nem enyhült, de a költői szó jelentőségének hite tépettebb lett. A költő hozzá is edzette magát ehhez az állapothoz, hogy Jerikó falai a *Mennyegzőtől* sem rezdülnek meg. Nyilatkozataiban is beszélt arról, hogy bölcsőbb, játékosabb költő szeretne lenni. (*A költő nem tévedhet*, Tiszatáj, 1975. 7.; *Talán drámát is írok*, Népszabadság, 1977. dec. 25.). Olvasói előtt arról is (például egy vágselyei találkozáson), hogy bizonyos ihletfajták gátolják, görcsbe merevítik. Egy percre sem hitte, hogy költészetének lényege megváltozhat, erről is nyilatkozott. A tét nem is az volt, sikerül-e játékos verseket írnia (játszva sikerült), hanem, hogy sikerül-e az igézéshez nélkülözhetetlen belső nyugalmat, az élményeket az álom gyöngéd és könnyed mozdulataival a mese, a káprázat váznain kibontó munka szemléleti, érzelmi alapját újáteremtetni. Azt a tűnődő, révülő állapotot, mely minden versrészletet sugallatos motívummá, holdudvaros látvánnyá engedett fejleni, s a vers áramkörét retorikus sodrás nélkül is táplálni tudta. Ismét a *Vértanú arabs kanca* és *A karácsonyfás ember* a példám, másfelől s messzebből a *Havon delelő szivárvány* zeneszerű motívumváltásai, s ezek folyamatában látvány és vallomás üde, érzékletes hullámverése. Gyászával bármily élesen elűt is a Simont búcsúztató *Három nap, három éj* az előbbi példától, mégis azt hiszem, tételeinek tárgyias tömörsége, s ezek zenei kapcsolódásai egymással s a vallomások mozzanatokkal, erejének fontos összetevői. Ahol a téma nem ennyire ismerős, még fontosabb lehet a részletek holdudvaros, sugallatos kiképzése, kivált, ha a rejtelmességre törekszik is a költő, mint a *Bagoly-asszonykában*, melyben a rejtély, hiába faggatom, szomjan hagyja képzeletem.

S vers, versrészlet több is akad Nagy László utolsó kötetében, ahol az álom-mechanizmusból hiányzik az álomátadáshoz szükséges kód, s ha egyik vagy másik részlet megfejthető is, szerepük az egészben bizonytalan marad. Pedig joggal ragaszkodott ezekhez az álomélményekhez, s a természetüket is érvényesítő módszerhez. Csak az ehhez szükséges belső oldottságban egyre ritkábban lehetett része. „Istenem, mennyit tudnék írni, ha... elernyednék! Elmotyorszóznék édesdeden”. A *Szólítalak, hattyú* írása közben ábrándozott így. (Napló, 1975. aug. 16.) Irtózott a közvetlen víráktól, s ez a vers mérgező, rossz pörök közepette tanúskodásnak is készült, de a határidőkhöz kötött vállalások máskor is bénították, idegesítették, ilyenkor úgy érezte, belebetegszik, tönkremegy a vers miatt. S a felkérések, versre készítő alkalmak gyorsan követték egymást, a *Jönnek a harangok értem* című kötet jó harmada így születik, „alkalmi” versként tehát. Köztük remekművek is, de ezek bizony nem az „édesded” elernyedés versei.

Ha idő esetleg adódott volna, a betegség biztos, hogy beletaposott. Ünnepszámba ment, ha jól aludhatott, ha a gyomorgörcs, hasgatás, hányinger egy-egy éjszakára megkímélte. Hánytam, dideregtem, borzongtam; fáradt vagyok, rosszkedvű, gyenge. Förtelmesen fáj a gyomrom; kés hasgat, valami „gyilkos mikroorganizmus” „egy égő kard lakik bennem”, s lassan a szívemig ér. Ilyesmiket írt Naplójába nap mint nap, és éveken át: Az étvágy, az ennivaló minősége, az időjárás ezért is állandó gondja. „Mannával kellene élnem” — fakad ki. (Uo., 1975. június 4.). Mert ha rátört a fájdalom, többnyire az időjárásra, a „front”-ra vagy a vendéglői kosztra gyanakodott. Annál azonban éberebb természet volt és bátrabb elme, hogy meg is nyugodhatott volna az ilyen magyarázatokban. Érezte, szervezete alapjait is örli a betegség. „Elpusztulok, ha ez így megy sokáig” — jegyzi le 1976. febr. 12-én.

Könnyű megtalálni az áttételt, ahol ez a személyes pusztulássejtelelem egy tágabb értelmű haláltudatba fordul. „Mi is meghalunk — írja, mikor Simon halálának híre

elérni —, csak néhány verset írunk még.” (Uo., 1975. jún. 13.) „Sajnos, a halált mindig magamra vonatkoztatom.” (Uo., 1975. márc. 3.)

*

S ezzel itt lennénk újra a versek halállal terhes tartalmainál. Pedig csak a bölcsességnek és ígézésnek kedvező ihletetek helyzetéről kívántunk beszélni. De nem baj, hogy ide jutottunk, mert legalább elháríthatunk egy magyarázatot, mely Nagy László utolsó kötetének halálképeit a biológiai fenyegetettséggel szimplán okszerű viszonyba hozhatja. Ady bornírt kritikusai magyarázták a költő halálos látomásait a vérbaj optikájával. Amiből annyi bizonyára igaz volt, hogy a betegség által is szorongatott életosztón éberebben észlelte s konzekvensebben értelmezte a nemzet és az emberiség helyzetét s esélyeit is. Így válhatott a társadalom legérzékenyebb szervévé. Mutatis mutandis — ez Nagy Lászlóra is érvényes lehet.

NAGY LÁSZLÓ RAJZA